

TRADICIONALNI OBRASCI AFEKTIVNOG REAGOVANJA HERCEGOVACA

UDK 316.273(=1:497.6)

Nebojša Čokorilo, Radovan Čokorilo

Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja Novi Sad)

Izvod: U radu se opisuju i analiziraju neki tradicionalni obrasci koji još uvijek ostavljaju traga u afektivnom reagovanju ljudi u istočnoj Hercegovini koji su prema našim istraživanjima i s obzirom na psihofizičke predispozicije istaknuti predstavnici violentnih dinaraca. Ta njihova violentnost i s njom u bliskoj vezi zloupotreba snage uz impulsivno reagovanje motivisala nas je da pokušamo da pronađemo uzore takvom ponašanju u tradiciji ove grupacije ljudi. Detektirali smo nekoliko reprezentativnih faktora uslovno nazvanih: prirodni, kulturni i duhovni. Svaki od njih pojedinačno i u međusobnom sadejstvu uzima učešća u prenošenju i uobličavanju afektivnosti hercegovačkog čovjeka. Analiza je nametnula i ostavila otvorenim pitanje o načinu obuzdavanja (regulisanja), odnosno mogućnosti prevazilaženja i socijalizacije afektivnog reagovanja Hercegovaca. U obradi ove teme pred nama su stajale slične metodološke dileme koje su mučile J. Cvijića dok se bavio psihičkim tipovima južnih Slovena. Čovjek je za čovjeka, kako on kaže, jedna od tajni u koju je najteže prodrijeti zbog čega je teško razlučiti fakta od spekulacije, objektivno od subjektivnog suđenja, isključiti pristrasnost, predrasude i sl. Pored metoda kojima se Cvijić služio (direktno i indirektno posmatranje, proučavanje folklor, narodne epske poezije, nacionalno-konfesionalnih običaja i sl.) za pisanje ovog rada dragocjeno je bilo i vlastito iskustvo proživljeno u Hercegovini koje je omogućilo korišćenje "objektivne introspekcije".

Ključne riječi: tradicija, afektivno, kultura, duhovnost, Hercegovac

Uvod

Psihofizičke karakteristike Hercegovaca

U radu se analiziraju neki tradicionalni obrasci koji još uvijek ostavljaju traga u afektivnom reagovanju ljudi u istočnoj Hercegovini koji su prema našim istraživanjima i s obzirom na psihofizičke predispozicije istaknuti predstavnici violentnih dinaraca. Ta njihova violentnost i s njom u bliskoj vezi zloupotreba snage uz impulsivno reagovanje motivisala nas je da pokušamo da pronađemo uzore takvom ponašanju u tradiciji ove grupacije ljudi. Detektirali smo nekoliko reprezentativnih faktora uslovno nazvanih: neuralni i hemijski, kulturno nasljeđe i prirodni faktori. Svaki od njih pojedinačno i u međusobnom sadejstvu uzima učešća u prenošenju i uobličavanju afektivnosti hercegovačkog čovjeka. Analiza je nametnula i ostavila otvorenim pitanje

o načinu obuzdavanja (regulisanja), odnosno mogućnosti prevazilaženja i socijalizacije afektivnog reagovanja Hercegovaca.

U sklopu rasprave o osobenostima pojedinih varijeteta dinarskog tipa čovjeka Cvijić (2006, 70-71) govori o psihičkim i fizičkim osobinama hercegovaca iz *Nevesinja*, *Gacka* i *Bileće*: Ovo su ljudi vrlo visokog rasta, što pada u oči čak i među dinarskim stanovništvom. Među njima se mogu lako izdvojiti dva tipa koji su različitim kompleksija. U *jednih je fizička snaga masivna i moćna*. To se naročito vidi kod odraslih kad uz brdo nose teške terete. Natovare ih na ramena, pognu se, penju se krupnim koracima, sporo, i časovima idu bez odmora i ne zadržavajući se. Vratne su im žile vrlo jake i skoro kao kod goveda nabreknu pod prilivom krvi. Koža na licu i na golim grudima preplanula i kao uštavljena, nabrana u mnoge bore koje se ukrštaju i prepliću. Čelo, retko ravno, često se odlikuje ispupčenjima. Uspravne bore ocrtavaju na čelu ispupčenja, često duboko usečena, i ispupčenja slična čvorovima, koja daju utisak energije. Jabučice štrče. Brkovi puni i debeli, skoro kao četka, mešaju se sa dugim dlakama iz nozdrva koje su njima skrivene. Ovim fizičkim pridružuju se često i neke psihičke osobine: oni su mirni, ćutljivi, ne uzbuđuju se lako. Gotovo nisu svesni svoje fizičke snage. *Uzbuđeni, ponašaju se kao prirodna snaga i primaju opasnost i smrt kao obična dela. Oni su izvršili podvige prvoga reda. To su najstrašniji junaci. Žude za herojskom slavom. Ali se nikad ne razmeću i posle podviga se odaju redovnim zanimanjima* (podvlačenja, R. Č.).

I drugi je tip visokog rasta ali vitkoga stasa, bez onih ispupčenja na čelu koja se vide kod prethodnog tipa. Vrlo vitki pužu se kao kože... Mogli bi se takmičiti sa najizvežbanijim sportistima. Svesni su svoje umešnosti, svoje snage i podviga koje izvršuju. Sve ih je više ukoliko se približujemo Crnoj Gori, gde ovaj tip prevladuje.“

J. Dedijer (1990, 117) smatra da u Hercegovini postoje tri grupe socijalno-psiholoških pojava: „Na prvom mjestu čini se da se mogu razlikovati tri etničke duše i to: starinici sa balijama kao tipskim predstavnikom, doseljenici sa Istoka (istočne Hercegovine i Crne Gore) i doseljenici sa Zapada (zapadne Hercegovine i Dalmacije). Pored ovih dolaze razni socijalno-psihološki tipovi kao druga i težnje pojedinih krajeva kao treća grupa tih faktora.“

Za savremenu antropološku nauku su vrijedna pažnje ova dva pokušaja tipologije psihofizičkih karakteristika Hercegovaca. Ako bismo danas pokušali da utvrdimo prihvatljivu tipologiju našli bismo se pred mnogo većim iskušenjima nego što su bila u Cvijićevo i Dedijerovo vrijeme. Promjene u sferi društvenih, ekonomskih, političkih, obrazovnih i drugih kulturnih područja promijenile su način života, životnu filozofiju, pa vjerovatno dijelom i psihofizičke karakteristike ovog naroda. Rat koji je vođen na kraju prošlog vijeka u Hercegovini uslovio je prisilnu migraciju naroda tako da su se na prostoru istočne Hercegovine skoncentrisali skoro svi Srbi iz ostalih dijelova Hercegovine, kao i dobar dio onih koji su protjerani iz drugih krajeva bivše Bosne i Hercegovine a porijeklom su Hercegovci. Ova koncentracija srpskog etnosa otvara čitav spektar za antropologiju značajnih problema. Što se tiče psihofizičkih karakteristika, njih bismo uslovno mogli posmatrati kod tri grupacije ljudi: 1) osobine starosjedilaca, 2) osobine „povratnika“ koji su porijeklom iz Hercegovine i 3) osobine imigranata koji su porijeklom iz drugih krajeva. To nije cilj ovoga rada. Spomenućemo samo neke tradicionalne vrijednosti koje su osnažene nakon posljednjeg rata i koje se mogu dovesti u vezu s afektivnim reagovanjem ljudi. Ove vrijednosti se koncentrišu

oko dva međusobno usko povezana pola: 1) kosovsko-vidovdanskog mita i 2) hrišćansko-svetosavske duhovnosti (Čokorilo, 1997b)

Kosovsko-vidovdanski mit uslovljava neuobičajeno dimenzioniranje osobina na ekstremnim polovima maksimalizacije i minimalizacije, dok „zlatne“ sredine u Aristotelovom smislu (držanje između pretjeranosti i nedostatka) skoro da i nema. Smisao ovakvog dimenzioniranja sastoji se u tome da se čovjek rigidno ocjenjuje kao čovjek ili nečovjek, kao heroj ili kao izdajnik. Antinomije nastale na osnovu takvog poimanja čovjeka uslovljavaju antinomije i sukobe u ličnosti pripadnika ovog naroda s užasnim konsekvencama na njihov emocionalni život. Neke od tih antinomija su: realno ja – idealno ja; visoki zahtjevi društva – niske mogućnosti pojedinca; snažne fizičke predispozicije – snažne neurotske predispozicije; oskudni sadržaji svakodnevnog života – bogati sadržaji imaginarnog života; emocionalna toplina – emocionalna hladnoća i sl.

Svetosavsko-hrišćanska duhovnost, kao osobito, personalno hrišćanstvo naročito ističe i vaspitava ljubav prema Bogu i svome bližnjem, bratska osjećanja, saosjećanje, milosrđe, pravednost i dr. Ova osjećanja se naročito doživljavaju za vrijeme vjerskih praznika i obreda o Vaskrsu i Božiću, a posebno o slavi koju slavi svaka porodica kao lični praznik koji suštinski predstavlja svetkovinu u spomen predaka. Običaji koji su vezani za krštenje, vjenčanje, post, pričešće itd. takođe utiču na emocionalnost i osobeni identitet ovog naroda.

Nije teško zaključiti da svetosavsko-hrišćanska duhovnost i njena emocionalna uravnoteženost ublažava afektivnost hercegovačkog čovjeka uzrokovanu kosovsko-vidovdanskim mitom i osnaženu posljednjim ratom.

Materijal i metod

U obradi ove teme pred nama su stajale slične metodološke dileme koje su mučile J. Cvijića dok je proučavao psihičke tipove južnih Slovena. Doista smo se uvjerili da je čovjek za čovjeka najveća tajna koju je najteže razumjeti i odgonetnuti pa je zbog toga u njegovom proučavanju teško razlučiti akta od spekulacije, objektivno od subjektivnog suđenja, isključiti pristrasnost, predrasude i sl. Cvijić je u proučavanju dinarskog tipa čovjeka najviše koristio direktno i indirektno posmatranje, proučavanje folkloru, narodne epske poezije, nacionalno-konfesionalnih običaja i sl. U pisanju ovog rada i mi smo koristili Cvijićeve metode. Oslonili smo se i na dragocjeno vlastito iskustvo proživljeno u Hercegovini koje nam je omogućilo korišćenje „objektivne“ introspekcije.

Rezultati

Pojam afektivnog reagovanja

U psihološkoj literaturi izraz afekat koristi se na dva načina: 1) kao sinonim za emocije i 2) kao obilježje snažnog emocionalnog doživljaja koji se naglo javlja, ima buran tok i praćen je veoma izraženim promjenama u ponašanju. Snažan intenzitet i iznenadno javljanje su osnovne karakteristike afekata. Kada je osoba zahvaćena afektom svjesna, kontrola sopstvenih postupaka je bitno smanjena. Takva stanja se najčešće opisuju kao stanja „sužene svijesti“, zbog rigidnosti mišljenja, čime se aludira

na bitno smanjenu sposobnost pojedinca da racionalno procjenjuje zbivanja oko sebe. Ponašanje je najčešće ispod nivoa racionalne kontrole i ispod nivoa ostvarene socijalizacije. Pod dejstvom afekta oslobađa se energija znatno brže i intenzivnije nego prilikom javljanja ostalih mentalnih procesa. Karakteristični oblici ponašanja su: pojačano kretanje, vikanje, plakanje, psovke i slični oblici nefunkcionalnog ponašanja. Ova vrsta emocionalne reakcije najčešće se javlja u situaciji kada su stvarno ugrožene neke važne čovjekove potrebe (ili osoba ima subjektivni doživljaj takve ugroženosti), a nema mogućnost za odgovarajuće ponašanje u toj situaciji, odnosno složenost situacije prevazilazi adaptivni kapacitet osobe. U odnosima među ljudima afekti se često javljaju kao reakcija na ugroženo samopoštovanje, na uvredu ili osporavanje nečega do čega je čovjeku veoma stalo (S. Hrnjica, 2005, 285).

Afektivno (emocionalno) reagovanje je svako impulsivno (uzrujano, neobuzdano, nekontrolisano i bez razmišljanja) reagovanje izazvano veoma snažnim osjećanjima naročito emocija ljutnje (bijesa) i mržnje. Nasuprot raspoloženjima koja često traju mjesecima i primarno utiču na kogniciju, afektivna stanja traju kratko, samo nekoliko sekundi ili minuta. Ljudi u svim krajevima svijeta polaze od približno istog emocionalnog repertoara izvedenog iz gena. Međutim, efekti gena nisu unaprijed utvrđeni. Oni obezbjeđuju polazni program koji se nadograđuje tokom socijalne interakcije. Genetski dat materijal se oblikuje u skladu sa kulturnim obrascima, idejama i značenjima pojedinog društva.

Izvori afektivnog reagovanja Hercegovaca

Najčešći izvori afektivnog reagovanja ljudi su neuralne i hemijske prirode. Međutim, smatramo da kod Hercegovaca pored neuralnih i hemijskih faktora značajnu ulogu igraju i kulturno nasljeđe i prirodni faktori (simboli). Svakom od ovih faktora ćemo naznačiti osnovne karakteristike.

Neuralni i hemijski izvori

Afektivno reagovanje i s njim povezano agresivno ponašanje kod čovjeka, slično kao kod životinja, povezano je sa područjem u središnjem dijelu mozga, *s amigdalom*. Kada su amigdaloidne jezgre nadražene pokorni organizmi postaju nasilni, a kada je neuralna aktivnost u tom području zaustavljena, agresivni organizmi postaju pokorni. Međutim, uticaj neuralnih mehanizama se može prilagoditi socijalnim faktorima. To je pokazao ogled s majmunima. Naime, majmun s nadraženim jezgrom amigdale kada je u društvu s manje dominantnim majmunima, napašće ih, ali kada je u društvu sa dominantnim majmunima neće ih napasti, nego će bježati.

Na afektivno reagovanje i agresivno ponašanje utiču i određena hemijska jedinjenja. Tako *serotonin*, koji se prirodno izlučuje u srednjem mozgu, ima inhibirajući učinak na impulsivno reagovanje. Kada se kod životinja prekine protok serotonina, često nastupa porast agresivnog ponašanja. Istraživanja su pokazala da nasilni kriminalci imaju vrlo nizak nivo prirodno stvorenog serotonina. Višak muškog polnog hormona - *testosterona* povećava, stvara mogućnost povećanja afektivnog reagovanja (ponašanja) i kod čovjeka i kod životinja. To su pokazala mnogobrojna istraživanja među kriminalcima, nasilnicima, prestupnicima i buntovnicima. Muškarci su po prirodi stvari, zbog posjedovanja ovog hormona, impulsivniji u odnosu na žene.

Uzimanje narkotika među ljudima razlikuje se od kulture do kulture, od jednog do drugog čovjeka. Uobičajeno korišćen narkotik je *alkohol* koji zasigurno proizvodi

afektivno i nasilničko ponašanje kod ljudi. Svakodnevno iskustvo nam potvrđuje činjenicu da što ljudi više piju to su nasilniji i neprijatniji. Te iskustvene činjenice potvrdila su i neka naučna istraživanja (Bušman i Kuper, 1990). Rezultati s područja kriminologije pokazuju da je više od 50% ubica konzumiralo alkohol prije napada, a situacija je slična i u aktu silovanja. Alkohol je, takođe, uveliko “odgovoran” i za huliganske ispade navijača na sportskim terenima širom svijeta.

Kulturno nasljeđe

Poznato je da se ljudske kulture uveliko razlikuju prema nivou afektivnosti. Kulturno nasljeđe iz hercegovačke prošlosti ima nekoliko karakterističnih faktora po kojima se Hercegovci mogu razlikovati od ljudi iz drugih kultura u pogledu ispoljavanja afektivnosti.

Violentnost ili plahovitost, kao recidiv dinarskog tipa čovjeka sa poznatim atributima: silan, žestok, ognjevit, naprasit, plahovit, goropadan, pretjeran, prekomjeran, nasilan, prinudan, impulsivan, još uvijek je snažan potencijalni faktor javljanja i ispoljavanja afektivnosti. Naslijeđeni „hajdučki temperament“ je življi u odnosu na poznate klasifikacije, a karakterišu ga periodi aktivnosti i periodi pasivnosti bez umjerenog djelovanja, što potencijalno predstavlja izvor afektivnog reagovanja. Za violentne dinarce je karakterističan *hibris* (samoprecjenjivanje, pretjeranost, zloupotreba snage, samopouzdanje, samoprevazilaženje i sl.). Uz ovaj atribut često ide i *uja* (živčanost, rastresenost, razbjensjelost) u čijoj osnovi stoji gnjev kao primarna emocija. Za ispoljavanje hibrisa, odnosno uje i njihovo kažnjavanje postoje istorijski „otrežnjujući“ trenuci (Ahilejev bijes, Maksim Crnojević, Vukadin).

Istorija predstavlja jedan od najznačajnijih kulturnih simbola hercegovačkog čovjeka. O slavnoj istorijskoj prošlosti i uspomenu na nju N. Šipovac (1996, 10-11) piše: „Stati nogom na hercegovački kamen ... znači stati na istoriju, na neku ličnost, znamenit događaj, na neku davnu paletu, grob viteza, spomenik, crkvište, hram, kameno korito, raspuknutu cisternu, vojnu utvrdu...“ U Hercegovini je više od 15 generacija ustajalo na oružje, ratovalo i borilo se za svoju slobodu. Hercegovci su učestvovali u bunama i ustancima prije Kosova, na Kosovu i poslije Kosova. Samo Nevesinjski su tri puta u savremenoj istoriji dizali ustanak. Poznate su tri „nevesinjske puške“ (1875, 1941. i 1992). Stoga se nacionalni junaci u ovoj zemlji doživljavaju i slave kao vlastiti preci, a u odsudnim istorijskim trenucima vaskrsavaju u žive uzore i najsvjetlije ideale koji se žele dostići, stoga se nacionalni i lični ciljevi poklapaju i dovode u idealan sklad (Čokorilo, 1977a). Ratovi kao posebna socijalna stanja društva i pojedinca, odnosno stroga vojno-policijska hijerarhija organizovanja i rukovođenja, predstavljaju značajan kulturni izvor afektivnosti, pogoduju i pothranjuju afektivno reagovanje.

Porodica, a naročito recidiv patrijarhalne porodice – zadruga, sa strogom hijerarhijskom subordinacijom na čijem čelu je najistaknutiji njen član kao *pater familias* često funkcioniše uz afektivno reagovanje i agresivno ponašanje koje se vaspitanjem i socijalizacijom lako prenosi s generacije na generaciju. Gnjev koji se prenosi s roditelja na djecu (naslijeđena afektivnost) može “prerasti” iz ličnog iskustva i uticati na evoluciono iskustvo programirano u čovjekovim genima (Čokorilo, 2008). Pored ostalog ovu porodicu karakteriše izuzetna privrženost porodičnom životu, pretjerana, skoro neurotična briga i žrtvovanje roditelja za djecu, što često proizvodi anksioznost i agresivnost i kod jednih i kod drugih.

Duhovnost, odnosno narodnu dušu hercegovačku, nemoguće je spoznati bez afektivnog doživljaja narodne epske poezije i drevnog instrumenta gusala, uz koje se usmeno s „koljena na koljeno“ napaja duša hercegovačkog čovjeka, slavi i vaspitava „čojstvo i junaštvo“. Ovo su najbolje slovenske narodne pjesme, a njihove „krilate“ i uzbuđujuće riječi funkcionaliziraju se kao dio svijesti i podsvijesti Hercegovaca, što osnažuje i jača njihovo afektivno reagovanje. Dio narodnog mentaliteta je, dakako, i „Gorski vijenac“ koji je pored „Svetog pisma“ najdraža knjiga u kući svakog Hercegovca i ni jednog od njih nikada neće zateći nespriprema da nije u stanju naizust kazivati Njegoševe stihove kao svoje vlastite. Uz Njegoševo rame je zanosno rodoljublje i apolonska pastoralna poezija Šantića, vizionarska promisao Dučića, melanholija Noga i preverovski stih Nastića.

Hercegovci su ponosni što je njihova zemlja bila vojvodstvo Rastka Nemanjića (svetog Save), duhovnog oca svih Srba. Ovdje su još uvijek mnogobrojne i „žive“ legende u narodnom predanju o svetom Savi. Njemu u slavu održavaju se duhovne akademije, a vaspitanje u porodici i školi produhovljeno je njegovim učenjem. Hercegovinu zovu još i svetovasiljevskom zemljom po Stojanu Jovanoviću – svetom Vasiliju Ostroškom i Tvrdoškom Čudotvorcu. Ovaj svetac je u usudnim vremenima po svoj narod ličnim primjerom i pobožnošću pokazao kako se čuvaju vjera, tradicija i nacionalna svijest. I danas je uzvisni manastir Ostrog Gornji sa čivotom ovog Svetitelja mjesto duhovnog pričešća za svakog Hercegovca koji bar jednom u svom životu tamo hodočasti. Ove dvije svete tradicije predstavljaju nepresušno vrelo napajanja narodne duše i snažan su faktor sublimacije i uzvisivanja afektivnog reagovanja Hercegovaca.

Prirodni faktori (simboli)

Prirodni faktori se mogu posmatrati na osnovu tri najčešća simbola koji predstavljaju medijalne elemente između osobina prirode i čovjekovog emocionalnog života. To su: *kamen*, *svjetlost* i *planina*. Kamen simbolizuje i proizvodi oskudnost života, hladnoću, čvrstoću i slične osobine. Svjetlost proizvodi i simbolizuje ljepotu, ljubav, bistrinu, osjećajnost i nježnost. Planina je, pak, simbol uzvišenosti, slobode, dostojanstva i ponosa. Hercegovački čovjek je veoma emocionalno zavisn i privržen svom rodnom pejzažu. Prvo što ugleda po rođenju to je neki od spomenutih simbola koje svakim buđenjem ponovo susreće, a kada napusti zavičaj (migracije su oduvijek česte) oni su mu najdraži gosti u snovima i u mašti. O uticaju prirodnih faktora (zemljišta i prirode) na dinarskog čovjeka Cvijić (1966, 363) piše: „Ni u jednoj drugoj zoni nisu ljudi tako bliski prirodi kao ovde ... Osećaju šum i šapat prirode, od klopotanja izvora i šuštanja lišća do podzemnih zvukova i trepeta, i to u njima izaziva muziku od trepeta i želja. Ovi se uticaji naročito primećuju na ženama. Na narodno osećanje i na narodnu maštu utiču visoke i prostrane planine sa dubodolinama i vododerinama, dalje osamljeni i kršni krečnjački vrhovi.“ Mada treba biti obazriv kada je u pitanju teorija po kojoj prirodni faktori determinišu osobine ljudi, kada je hercegovački čovjek u pitanju neophodno je uvažiti iz najmanje dva razloga: 1) zbog izuzetne emocionalne privrženosti i zavisnosti ovog čovjeka od prirode uslovljene dugovjekovnim, skoro isključivim bavljenjem zemljoradnjom i stočarstvom i 2) zbog ljepote prirodnog pejzaža koji magično privlači i prostrjeljuje dušu svetlošću, napaja dostojanstvom i gordošću. Ova privrženost i zavisnost čovjeka od prirode posljedično uslovljava sklonost mističnom, zavjetnom i tajanstvenom koje je u dubokoj vezi sa afektivnošću i fantazijom.

Diskusija

Na osnovu rezultata ovog i još nekih istraživanja moguće je predložiti nekoliko strategija za socijalizaciju i sublimaciju (preobraćanje, oplemenjivanje, uzvisivanje) afektivnog reagovanja Hercegovaca u poželjnije načine ponašanja.

Izdvojiti faktore afektivnog reagovanja koje možemo kontrolisati od onih koje ne možemo. Sasvim je razumljivo da neuralne i hemijske izvore afektivnog reagovanja nije moguće kontrolisati pa ni sublimirati koliko je moguće to učiniti sa socijalnim, prije svega porodičnim izvorima afektivnog reagovanja (Čokorilo, 2008). Da bismo u tome uspjeli u porodičnom životu je neophodno smanjiti i što više kontrolisati frustrirajuće situacije, prepoznati afektivno i razlikovati ga od asertivnog reagovanja. U porodičnom i školskom životu modelovati što više asertivnog ponašanja. Gnjev kao primarna i najnepoželjnija emocija mora biti „osvijješćena“ i verbalizovana.

Prepoznati attribute violentnosti koje treba suzbijati od onih koje treba vaspitnim mjerama podsticati. *Violentnost ili plahovitost*, s poznatim atributima: silan, žestok, ognjevit, naprasit, plahovit, goropadan, pretjeran, prekomjeren, nasilan, prinudan, impulsivan treba suzbijati jer su potencijalni izvor ispoljavanja afektivnosti, samoprecjenjivanja, pretjeranosti i zloupotrebe snage. Samopouzdanje, samoprevazilaženje i samoostvarivanje, kao pozitivno nasljeđe violentnosti, neophodno je neprestano podsticati. O nekim od pozitivnih osobina violentnosti Cvijić (1988, 67-68) kaže: „.... plaha ličnosti se često odlikuju iskrenošću, otvorenošću i bistrinom. Kod pravih predstavnika violentnog tipa gotovo nema sitničarskoga, nisko sitnoga u mislima i radu ... podrugljivosti i podsmešljivosti u kojoj mnogo nepoštovanja ljudi, tuđeg rada, nacionalnih tekovina i nacionalnih vrednosti.“

Sadržaje epske i rodoljubive poezije osloboditi mita i dovesti u ravnotežu sa epsko-lirskim i lirskim sadržajima. Često se preferira junačka epska poezija nauštrb epsko-lirske poezije, pogotovu u prelomnim etapama društvenog razvoja kakvi su ratovi, revolucije i sl. U tim vremenima čovjek se vraća epu i mitu, na neki način „pjesnički stanuje“, što povećava njegovo emocionalno reagovanje (Čokorilo, 1977b).

Primjena pedagoške etike i pedagoškog takta u regulisanju i sublimaciji afektivnosti podrazumijeva, prije svega, izazivanje i podučavanje empatije u porodičnom i školskom životu, a zatim blago i blagovremeno kažnjavanje afektivnog reagovanja i ponašanja pojedinca. U porodici i školi treba posvetiti više pažnje emocionalnoj i duhovnoj inteligenciji. Emocionalna inteligencija (prepoznavanje, razumijevanje i ispoljavanje sopstvenih i tuđih emocija) čovjeku pomaže da bolje posmatra i doživljava sopstvena i tuđa osjećanja i ponašanja, da ih međusobno razlikuje i da te informacije koristi kao vodič za sopstveno razmišljanje i ponašanje (Goleman, 1999). Treba takođe njegovati duhovnu inteligenciju, tj dostizanje viših sfera duhovne svijesti, kao što su: fleksibilnost uma, visok nivo samosvjesnosti, sposobnost suočavanja sa bolom i njegovim prevazilaženjem i sl. (Zohar i Maršal, 2000). Ova vrsta kognitivne sposobnosti o smislu, značenju i vrijednosti omogućava čovjekovu sabornost u širem i bogatijem smislaono-značenjskom kontekstu.

Na kraju, Hercegovina je zavjetna zemlja. Čovjek s ovog kamena je oduvijek napajao i krijepio svoju dušu svetosavskom i svetovasiljevskom tradicijom. Ta tradicija prepuna ljubavi, ljepote i uzvisnog morala mogla bi poslužiti kao ljekovita biljka što se privija na ljute rane i ožiljke afektivnosti da ih vida i iscjeljuje.

Ostaje otvoreno pitanje: U kojoj mjeri će proevropska orijentacija i naučno-tehnološki razvoj potisnuti, ublažiti ili možda sublimirati tradicionalne obrasce afektivnog reagovanja Hercegovaca???! Pogotovu će u nekom novom istraživanju biti interesantno problematizirati sublimaciju violentnosti onih Hercegovaca koji su promijenili mjesto boravka i usvojili drugačije obrasce ponašanja.

Literatura

- Bushman, B.J. & Cooper, H.M. (1990). Alcohol and human aggression.: An integrative research review. *Psychological Bulletin*. 107.
- Cvijić, J. (2006). Psihičke osobine južnih Slovena. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Cvijić, J., Andrić, I. (1988). O balkanskim psihičkim tipovima. Beograd: Prosveta.
- Čokorilo, R. (1990). Porodični odgoj i vrijednosne orijentacije učenika. Sarajevo: Izdavačko knjižarsko trgovinsko preduzeće „Sarajevo“.
- Čokorilo, R. (1997a). Socijalno-psihološke karakteristike Hercegovaca, U Zborniku rezimea sa 36. kongresa Antropološkog društva Jugoslavije (30). Prokuplje: Antropološko društvo Jugoslavije.
- Čokorilo, R. (1997b). Vrijednosne orijentacije školske omladine. Novi Sad: Fakultet fizičke kulture.
- Čokorilo, R. (2003). Vrijednosne orijentacije omladine u vrijeme društvene krize, Srpsko Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Čokorilo, R. (2008). Mogućnosti sublimacije agresivnog u asertivno ponašanje mladih sportista. U Zborniku rezimea Ekologija, sport, fizička aktivnost i zdravlje mladih. Novi Sad: Novosadski maraton.
- Dedijer, J. (1990). Hercegovina. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Erlih, V. (1968). U društvu s čovjekom. Zagreb: Naprijed.
- Goleman, D. (1999). Emocionalna inteligencija. Beograd: Geopolitika.
- Golubović, Z. (1973). Čovek i njegov svet. Beograd: Prosveta.
- Hač, E. (1979). Antropološke teorije. Beograd: BIGZ.
- Hrnjica, S. (2005). Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti. Beograd: Naučna knjiga Nova.
- Outli, K. (2005). Emocije. Beograd: Klio.
- Sokolov, E.V. (1976). Kultura i ličnost. Beograd: Prosveta.
- Supek, R. (1981). Psihologija i antropologija. Beograd: Nolit.
- Šipovac, N. (1996). Hercegovina koje ima i nema. Beograd: Svet knjige.
- Zohar, D., Maršal, J. (2000). SQ: duhovna inteligencija: krajnja inteligencija. Novi Sad: Svetovi.

TRADITIONAL FORMS OF AFFECTIVE REACTIONS OF PEOPLE OF HERCEGOVINA

Summary

The paper offers a description and analysis of some traditional forms which still have effect on affective reactions of people living in east Hercegovina, who are therefore significant representatives of violent Dinars, according to our research and their psycho-psychical characteristics. The above mentioned violence and also misuse of force followed by impulsive reactions, motivated us to try to find role-models of such behaviour within the tradition of these groups. We detected some representative factors conditionally named as: natural, cultural and spiritual. Each of them, separately and in correlation, takes part in transporting and forming of affectation of people from

Hercegovina. The analysis, however didn't provide us with the answer to the question of manners of regulating, that is to say-the possibility of overcoming and socializing of the affected reactions of these people. While doing this research we were faced with the similar methodological doubts which nevertheless bothered Jovan Cvijic while he was doing the research on types of south Slovenians. A man is to man-as he said-one of the secrets, the hardest to penetrate in, which is why is so difficult to separate facts from suspicions, objective from subjective, exclude partiality, prejudices etc. Despite methods which Cvijic used (direct or indirect observation, research of folklor, epic poetry, national-confessional customs and similar), the personal experience of the author was of valuable significance and therefore provided using of the 'objective introspection'.

Key words: tradition, affected, culture, spiritualism, people from Hercegovina